

ÇANKIRI DARÜŞŞİFASI

Yüksek Müh. Mimar
YILMAZ ÖNGE

Çankırı merkezinde bugün kısımları ayakta kalabilmiş yegâne Selçuk eseri, şehrin güney batısında Derbent denilen kuru çayın kenarında, eski adıyla Timarhane mahallesinde, yüksekçe kayalık bir tepe üzerine inşa edilmiş olan ve halen Taş Mescit adı ile anılan binadır.

Çankırı Lisesinde mevcut beyaz kalker üzerine itinasız bir Selçuk sülüsü ile yazılmış beş satırlık kitabeden öğrendiğimize göre Emirlerden Atabey Cemalü'd-din Ferruh Alâü'd-din Keykubad bin Keyhüsrev zamanında H.633 (1235 M.) de bugünkü binanın arkasındaki sahaya bir Darülfâkiye (Darüşşifa) yaptırtmıştı. (1)

Böyle bir tesis için bu mahallin seçilmesinin sebebi de, şehre yakın fakat gürültüden uzak, gerisindeki çam ormanlarının tesiriyle gayet havadar ve yine civar tepelerden getirilmiş hafif içimli bir suyun mevcudiyeti olsa gerektir. Bu sudan kırk sene evveline kadar istifade edilmekte iken bugün başı boş akışına terk edilmiş; çam ormanları ise yerlerini çıplak tepelere, kayalıklara bırakmıştır. Bilâhare Darüşşifa'nın banisi zamanın âdetine uyarak mimarına binaya ilâveten ve bugün Taş Mescit diye

anılabilen fevkanî bir Darülhadis ve bunun altında da kendine bir mezar - türbe yaptırtmıştır. (2)

Maalesef eski Darüşşifa'dan zamanımıza hiç bir şey kalmamış, buna mukabil daha sonra inşa edilmiş olan Darülhadis ve türbe oldukça sağlam vaziyette günümüze ulaşmıştır. Bunun sebebini şöylece izah etmek muvafık olur:

Darüşşifa'nın temelleri alttaki kayalık zemine iyi oturtulmadığı ve moloz taşla inşa edildiği (bakıyeler bunu teyit ediyor.) cihetle çeşitli tecavüzler, bu muntakada sık sık ve çok şiddetli vukubulan zelzeleler neticesinde yıkılmış; buna mukabil öndeki ilâve bina kayalığa âdeta kenetlenmiş bir şekilde kesme taşla yapıldığından mukavemetini muhafaza etmiş ve bir türbe ihtiva etmesi hasebiyle de daha fazla ihtimam ve tamir görmüştür.

Lisede mevcut eski Darüşşifa'ya ait fakat neresinden alındığı belli olmayan iki parçadan ibaret taş kitabenin metni şudur.

في تاريخ محرم سنة ثلثة وثلثين وستمائة

السلطاني

1 - امر بمارة هذه الدار العافية الميمونة في ايام دولة

2 - السلطان الاعظم علاءالدنيا والدين ابوالفتح

3 - كينباد بن كينخسر وقسيم امير المؤمنين اعز الله

انصاره

(1) Cemalü'd-din Ferruh, Alâü'd-din Keykubad zamanında yetişmiş ümerâdandır. Keykubad'ın vefatında oğlu Gıyâsü'd-din Keyhüsrev'in Hükmüdar olması için çalışmıştır. İbni Bibi'de Cemalüddin'in memuriyeti Üstad Eddar ve sonra Lâla olarak geçer. (İ. H. Uzunçarşılı, Kitabeler sayfa 100) Konya'da Akça Güzlenmez mescidinin 612 tarihli kitabesinde Hacı Ferruh adı geçmekte ise de bu ismin Darüşşifa banisi Cemalü'd-din Ferruh ile aynı şahıs olup olmadığı tesbit edilememiştir.

(2) Vakıflar Umum Müdürlüğü arşivinde 204 numaralı defterin 206 sıra numarasında kayıtlı (Nezaret-i Evkafı Hümayuna Mülhak, Evkafdan Kengri civarında vâki Seyh Cemalü'd-din vakfı) ve aynı defterin 2930 sayfalarında (Nezaret-i Evkafı Hümayun'a Mülhak Evkafdan Kengri civarında Cemalüddin medresesi (Darülhadis) vakfı hisseli olarak bu kadarlıkla mütevelliliği) kayıtları yazılıdır.

4 — المبد الفير المحتاج الى رحمة ربّه جلال الدين فرج
5 — اللالا بك المالكى الدناق و فقه الله

Türkçesi :

«Bu mubarek Darülfîye'nin (Şifa Yurdunun) yapılmasını 633 yılı Muharrem ayında Büyük Sultan, memleketler açan, Abbasiye Halifesinin (Emirü'l-mümininin) ortakçısı ve Keyhüsrev oğlu Alâü'd-din Keykubad-Allah aziz ve mansur eylesin-devletli günlerinde kulların fakiri ve Allah'ın rahmetine muhtaç azatlı kölelerden Atabey Lala Cemalü'd-din Ferruh-Allah muvafık eylesin-emretti.»

Kitabenin başındaki (Essültani) kelimesi Sultana mensup mânasında olup Osmanlılardaki Tuğra yerinde yazılmaktadır. (*)

Darüşşifa ve Darülhadis (30/11/1341 tarih ve 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle türbelerin seddine ve türbedarlıkla bir takım ünvanların men ve ilgasına dair kanun ile kapatılıncaya kadar) Çankırı Mevlevihanesi olarak kullanılmıştır.

Ele geçirilen bazı fotoğraflerde görüldüğü gibi Taş Mescidin hemen arkasında bir avlu tarafına sıralanan ve eski Darüşşifa'nın bir kısım sahasını kaplayan bu yapıya Darülhadis'in kuzey batı köşesine bitişik basık kemerli ve üzeri ahşap üçgen saçaklı cümle kapısından geçilerek giriliyordu. Bu kapının karşısına gelen on üç odalı ahşap iki katlı Şeyh dairesi buna bağlanan yine iki katlı, dahilde sütunlu bir galeri ile çevrilmiş ahşap kubbeli sekizgen plânlı bir semahane ve bunun da yanı sıra imaret, mutfak, helâlar ve alt katta da bir ahır inşa edilmiş; O d u n p a z a r ı ile aşağı bahçelerin gelirleri buraya vakfedilmiştir.

Kırk sene evveline kadar eski hastahanenin altı hücresinin duvarlarından

(*) Gerek Darüşşifa'nın ve gerekse Darülhadis'in, kitabeleri Sayın Üstad Zeki Orak tarafından okunmuş ve tercüme edilmiştir.

ibaret bakiyeleri mevcutmuş. Mevlevihane'nin son şeyhlerinden Nuri Dede zamanında bu izler de kaldırılmıştır. Yine civarda oturan eskilerin naklinden Mevlevihane'nin arkasındaki arazide Derghâha ait bağ ve bahçeler olduğu anlaşılmaktadır.

Mevlevihane ve manzumesi yukarıda zikredilen kanunla kapatıldıktan sonra Özel İdarenin eline geçmiş, bilâhare sahipsizlik ve bakımsızlık yüzünden süratle harap olmuştur. Taş Mescit ise yakın zamanlara kadar askerler tarafından cephanelik ve erzak deposu olarak kullanılmıştır. Gerek kuzeye müteveccih cümle kapısı ve yanındaki pencerede gerekse diğer fevkanî kat pencerelerinde görülen mazgal delikli tuğla örgüler bir zamanda ilâve edilmiştir.

Ç a n k ı r ı Darüşşifa'sının Tıp ve Sanat Tarihçilerince bir özelliği de burada bir arşın uzunluğunda bir taş üzerinde kabartma olarak ve tezyinî surette birbirine girift şekilde çizilmiş çifte yılan veya ejder motifli bulunmasıdır. (*) Bu bize eski Yunan mitolojisinde saçılık ilâhı E s k ü l â p'ın anblemi olarak kullanılan yılan motifinin 13. asırda Selçuklar tarafından benimsendiğini göstermektedir. Bu motif 1933 de kurulan İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsüne ve 1938 de kurulan Türk Tıp Kurumuna alâmet olarak seçilmiştir.

Taş Mescit adıyla anılan binanın kuzey cihetinde mukarnas süslü, iki taraflı merdivenle çıkılan kapısında orijinal bir kitabe mevcuttur. Bu bize binanın Selçuk Sultanı Alâü'd-din Keykubad zamanında ve binanın Selçuk Sultanı Alâü'd-Ferruh isminde zat tarafından Darülhadis ve mezar olarak yaptırıldığını gösterir.

(*) (Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver Selçuk tebabeti. Sayfa 70).

Kitabenin metni :

السلطان

في سنة اربعين وستمائة

- 1 - امر بعمارة دار الحديث [ث] والمقبرة [ال] سعيد الفقير
- 2 - المحتاج الى رحمة ربه الطيف [Böyle] الاتا بك
فرح بن عبدالله

Türkçesi :

«Bu Darülhadis ve mübarek makbereginin (mezar odasının) yapılmasını lâtif olan A l l a h'ın rahmetine muhtaç A b d u l l a h oğlu A t a b e y F e r r u h 640 yılında emretti.»

T a ş M e s c i t altta kül rengi-kırmızı ve üstte de gri-beyaz kesme taşlardan itinalı bir şekilde, yukarıda zikredilen kayalığın kuzey yamacına inşa edilmiştir. Önde, iki yana nisbetle ileri doğru çıkartılmış cephede konsol taşlardan müteşekkil iki kollu bir merdiven ve bunun nihayetinde tipik S e l ç u k profilleriyle çerçevelenmiş, stalaktitli bir niş içinde esas kapı görünür. Bunun altında basamakların teşkil ettiği üçgenin ortasında ve üst kapı aksına gelen basık kemerli küçük kapı mumyalık kısmının girişidir.

Bugün öndeki zeminin aşınması ve toprağın akması neticesinde merdivenin alt basamakları ve türbe kapısının hizası zeminden iki metre kadar yukarıda kalmıştır.

Cümle kapısı düz lentolu olup iki parçadan ibaret bu taş ortada çifte kırlangıç kuyruğu şeklinde bir kilit taşıyla bağlanmıştır. (bugün yeri boştur) Bunun iki tarafında simetrik olarak altıgen iki geçme motif kabartma olarak işlenmiştir. Daha yukarıda ve stalaktitlerin altında Darülhadis'in orijinal kitabesi mevcuttur. Dikdörtgen kapı çevresini teşkil eden güzel, sade bir geometrik motifle işlenmiş profil ile mukarnasların arasında kalan köşe boşlukları iki iri müzeyyen kabara ile tezvin edilmiştir. Bunlardan alçıdan yapılmış olan batı taraftaki kötü bir taklidin eseri olup tahrip edilen kısımların üzerine yer yer sıvanan bu alçı harcı cephenin bir kısmını örtmektedir.

Ön fasadın sağ yanında ve yukarıda basit silmeli bir çerçeve içinde dikdörtgen bir pencere mevcuttur.

Binanın statik bünyesi ile alâkalı enteresan bir hususiyet de kayalığın en düşük irtifalı kısmına isabet eden sağ, yani kuzey doğu köşesinde yuvarlak kesitli minare gövdesine benzer bir istinat kulesinin mevcudiyetidir. Bu istinat ayağı basit üçgen dilimlerle zeminden biraz yüksek dört köşe bir kaideye oturur.

Doğu cephede üstte ön cephedekinin benzeri silmeli bir pencere ve bunun altında zeminde yine silmeli, basit kemerli küçük bir kapı görünür. Buradan moloz taşlarla inşa edilmiş beşik tonozla örtülü küçük bir odaya girilir. Buradaki baş tarafı kavuklu büyük alçı sanduka son zamanlarda yapılmıştır. Kapı üstünde fakat aksından güneye doğru kaçmış mazgal şeklindeki pencere odayı aydınlatmaktadır.

Güney cephe moloz taşlarla itinasız bir şekilde örülmüş olup yer yer sıvalıdır. Ortada bir kapı ve bunun iki yanında birer pencere görünür. Duvarın derinliğine doğru daralan bu küçük dikdörtgen pencerelerin söve ve lentoları kesme taşlarla inşa edilmiştir. Güney batı köşe ise pahlanmış olup yer yer tuğla ve türkuvaz çinilerle süslenmiştir. (sonraki tamirlerin eseri) Keza güney doğu köşede de bir intizamsızlık ve yıkıntı izi mevcuttur.

Batı cephesine gelince : Burada üstte basit dikdörtgen bir pencere ve bunun altında, zemin kattaki mezar odasına ışık veren mazgal şeklinde bir yarık görülür.

Binanın plânı ise kuzeydeki cümle kapısından girildiğinde kesme taştan inşa edilmiş dört sivri kemerin üstünde tuğla pantandiflere oturtulmuş yine tuğla kubeli küçük bir hacim ve bunun sağ ve sol taraflarında kesme taş sivri tonozların örttüğü ve merkezî zeminden farklı seviyelerde yükseltilmiş iki eyvandan ibarettir. Batı eyvanı alt kattaki kabirleri (önce sadece Darülhadis'in banisi olan A t a b e y C e m a l ü ' d - d i n F e r r u h'un mezarı vardır.) sembolize eden ve kare şeklinde firuze renkli çini plâklarla kaplı

alçak bir sandukayı ihtiva eder. Eyvanın batı nihayetinde zeminden biraz yüksek dikdörtgen bir pencere burasını aydınlatır. Güney duvarda da dışarıya doğru genişleyen bir mazgal pencere mevcuttur. Bu eyvanın 70 santim yüksekliğinde olan seki cephesi, üzerleri bezirlenmiş ince tuğla plâk ve kesme firuze çinilerle geometrik bir tezyinat teşkil edecek surette işlenmiş, döşemesi de yine tuğla plâklarla kaplanmıştır.

Doğu eyvanının sekisi daha alçak olup, cephesi yine üzeri bezirlenmiş tuğla plâklarla geometrik bir nizamla süslenmiştir. Burada hemen hemen zemin hizasında biri kuzeye, diğeri doğuya müteveccih iki dikdörtgen pencere ve güney yüze bakan bir de mihrab nişi mevcuttur. Zemin yine tuğla plâklarla kaplanmıştır.

Cümle kapısının iç yüzünde, kemer ayaklarının önüne gelecek şekilde çok alçak iki küçük seki daha mevcut olup, bunların da hem cepheleri, hem de üstleri tuğla plâklarla kaplıdır. Kubbenin altına isabet eden kare saha ise gayrimuntazam büyük küfeki taşlarla örtülmüştür.

Güney cephede dışarıya açılan kapının iç yüzü, bazı S e l ç u k devri eserlerinde olduğu gibi yarım yıldız motiflerinin sıralandığı basit bir silme ile çerçevelenmiş ve kapı üzerindeki basık kemerin kavsi ile bu silme arasında kalan boşluklara birbirinden farklı, S e l ç u k tarzı geçmeli hendesi şekilleri ihtiva eden kabartma iki iri rozet işlenmiştir. Kapı çerçevesinin hemen üstünde S e l ç u k nesihî ile yazılmış üç satırlık küçük bir mermer kitabe mevcuttur. Maalesef bu kitabenin alt satırı tahrip edilmiştir.

Kitabenin metni :

- 1 — الجمالی
2 — شهاب الدين [انال بن] (؟)
3 — Kırktır

Türkçesi :

Şehabeddin İnal Bin El
Cemalî...

Bunun, mimarın ismini gösteren bir kitabe olduğu zannedilmekte ise de son satırın kırılmış bulunması kat'i bir hükme varmak imkânını vermemektedir.

Enteresan olan tarafı bu kapının kemer aksından batıya doğru kaydırılmış bulunmasıdır.

Binanın çatısı ise sonradan örtüldüğü anlaşılan alaturka kiremit ve kubbenin etrafında moloz taşlarla inşa edilmiş, alçak bir tanburun üzerinde, yine kiremit kaplı basık bir külâh ile şekillendirilmiştir.

Netice olarak :

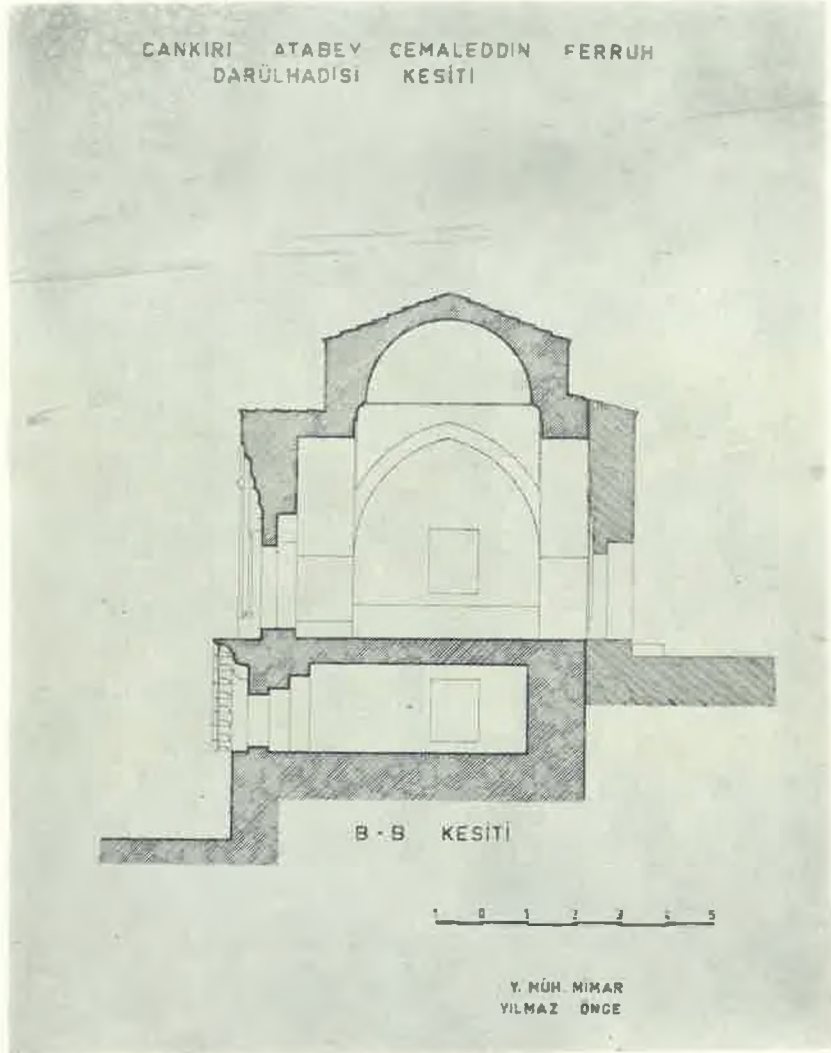
a) Darülhadis'in güney cephesini teşkil eden duvar içte kesme ve moloz taştan inşa edilmiş ve diğerlerine nazaran daha kalın, arası irtibatsız iki yapışık satıhdan ibarettir.

b) Güneye açılan kapının dışı değil, içi müzeyyendir. Ve yanlarındaki iki pencere mutadın hilâfına içten dışa değil, dıştan içeriye doğru küçülmektedir. Bunlardan doğu tarafındakinin nihayeti kapalıdır.

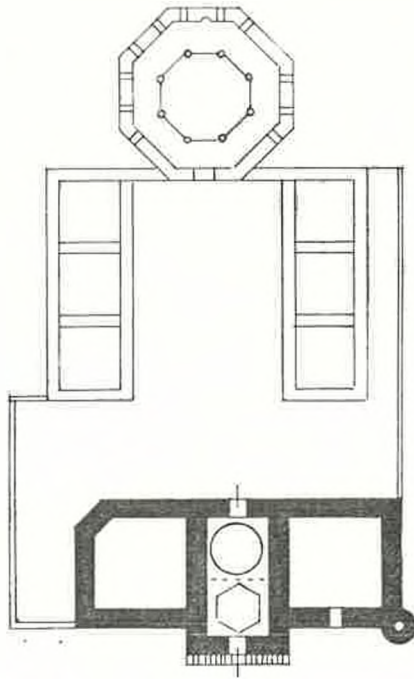
Eski Darüşşifa'nın bugün moloz yığınlarını ihtiva eden ve Darülhadis'in güneyinde uzanan yüksek düzlükte inşa edilmiş olduğunu biliyoruz. Yukarıki neticelere istinaden bugün Darülhadis'in güney cephesinin dış duvarı ve duvara açılmış bulunan içi müzeyyen basık kemerli kapı ve her iki yanındaki pencereler Darüşşifa'nın kuzey cephesini teşkil ediyordu. Kitabelerden öğrendiğimize göre Darüşşifa'yı yaptıran Şeyh tarafından yedi sene sonra inşası arzu edilmiş ve mimarı ikinci binayı fonksiyonundan da istifade edilmesi için (*) Darüşşifa'nın kuzey cephesine yapıştırmakta bir mahzur görmemişti.

Darüşşifa'nın esas kitabesinin yukarıda zikredildiği gibi binadan ayrı elimizde bulunması bize hastahanenin güney

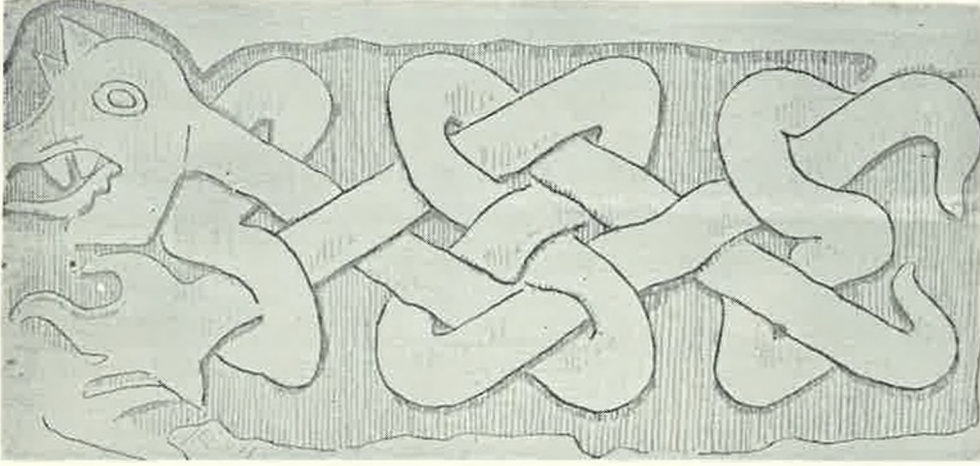
(*) Başbakanlık Arşivinde (Tıp 272) mevcut 787 tarihli bir berat'ta (Ç a n k ı r ı'da kâin T i m a r h a n e mescidi vakfı emanet ciheti) yazılıdır. Prof. S ü h e y l Ü n v e r. Vakıf Hastahaneleri. Vakıflar Dergisi Cilt 1, Sayfa 22.

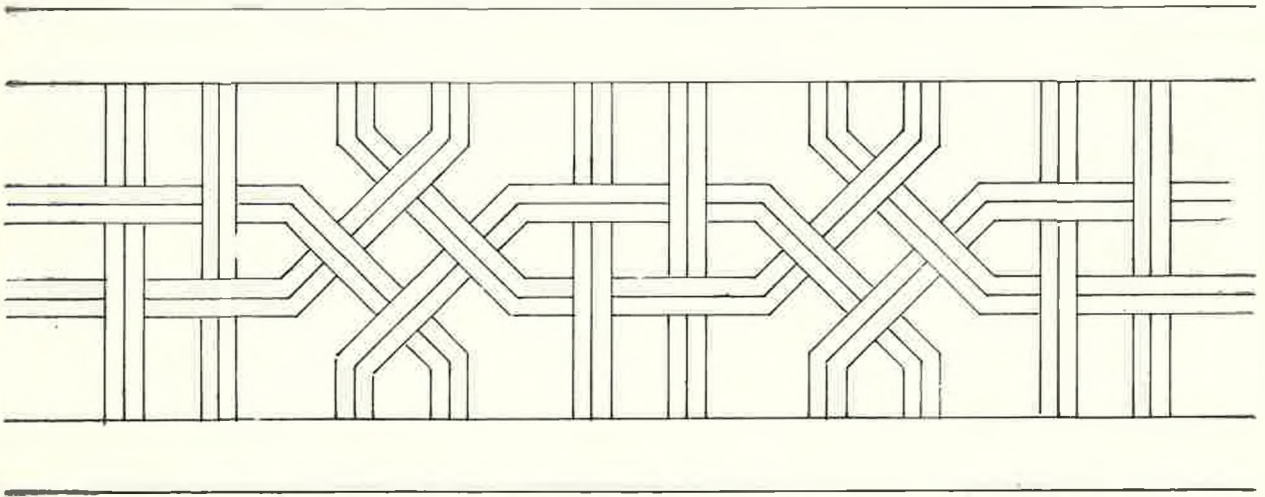
Res'm : 3 — Çankırı Cemaleddin Ferruh Darü'l-Hadis kesiti.

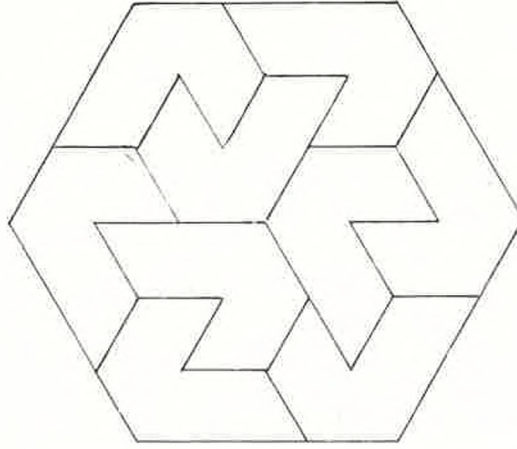
Resim : 4 — Çankırı Darüşşifasında, mevlevihane Semahanesi ve Taş Mescit ıtlak olunan kısım ile Darüşşifa odalarının takribi plânı.
(A. Kemal)

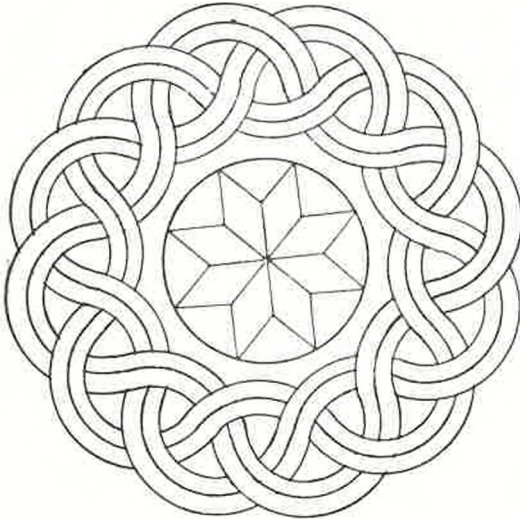
Resim : 5 — Çankırı Darüüşşâfâsına ait yılan - ejder motifli taş (Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver arşivindeki fotoğraftan).

Resim : 6 — Darülhâdisin cümle kapısı profilindeki geometrik tezeyinat.

Resim : 7 — Darülhadisın cümle kapısı
lentosuna kabartma olarak işlenmiş iki
rozetten biri.

Resim : 8 - 9 — Darüşşifanın hastahaneye açılan kapısının iç yüzünde mevcut
Selçuk tarzı tezyin edilmiş kabartma rozetler.